

Летючі змії

Про книгу

У романі видатного французького письменника Р. Гарі (1914–1980), двічі (унікальна річ!) лауреата Гонкурівської премії, йдеться про події Другої світової війни у Франції, ганьбу державного колабораціонізму, героїзм Руху опору, а передусім про незнищенну силу пам'яті, надії та любові в людських душах, єднання споріднених натур понад гуркотом зброї, кохання, яке не лякають провалля людської ницості. Попри серйозність тем, увесь твір пронизаний тонким гумором та іронією, окрилений шляхетними почуттями. «Летючі змії» піднесуть і надихнуть кожного читача.

ЛЕТЮЧИ

ЗМІЇ

РОМЕН
ГАРІ

Ромен Гарі

Летючі змії

Роман

Переклад із французької Петра Таращука

Romain Gary.
Les cerfs-volants.
© Editions Gallimard, 1980

Переклад із французької Петра Таращука

У романі видатного французького письменника Р. Гарі (1914–1980), двічі (унікальна річ!) лауреата Гонкурівської премії, йдеться про події Другої світової війни у Франції, ганьбу державного колабораціонізму, героїзм Руху опору, а передусім про незнищенну силу пам'яті, надії та любові в людських душах, єднання споріднених натур понад гуркотом зброї, кохання, яке не лякають провалля людської ницості. Попри серйозність тем, увесь твір пронизаний тонким гумором та іронією, окрилений шляхетними почуттями. «Летючі змії» піднесуть і надихнуть кожного читача.

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина цього видання не може бути відтворена в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Збут: (0352) 43-00-46, (050) 338-45-20

Книга поштою: (0352) 51-97-97, (067) 350-18-70, (066) 727-17-62
mail@bohdan-books.com

м. Київ: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

ISBN 978-966-10-7427-8

I

Маленький музей у Клері, присвячений витворам Амбруаза Флері, — сьогодні лише незначний туристичний об'єкт. Більшість відвідувачів приходять туди після обіду в ресторані «Кло-Жолі», який одностайно вшановують усі путівники по Франції як одне з визначних місць країни. А втім, путівники згадують і про існування музею, додаючи: «Варто зазирнути». У п'ятьох залах розміщено більшість витворів мого дядька, які пережили війну, окупацію, бої за визволення і всі поневіряння та втому, що їх зазнав наш народ.

Усі летючі змії, хоч яка країна їхнього походження, народилися з народної уяви, і це завжди надає їм трохи наївного аспекту. Летючі змії Амбруаза Флері не становлять винятку з цього правила: навіть його останні екземпляри, виготовлені на старості літ, зберегли відбиток душевної свіжості та невинності. Музеєві, незважаючи на невелику цікавість до нього і скромність субвенції, яку він отримує від муніципалітету, не загрожує закриття, бо він надто пов'язаний із нашою історією, проте його зали здебільшого безлюдні, бо ми живемо за доби, коли французи намагаються радше забути, ніж пам'ятати.

Найкраще фото Амбруаза Флері висить у вестибюлі музею. Ми бачимо його в костюмі сільського листоноші: картузі, мундирі, великих черевиках, зі шкіряною сумкою на животі між летючим змієм із зображенням сонечка і летючим змієм із портретом Гамбетти, чиє обличчя і тіло формують повітряну кулю й гондолу: він уславився тим, що під час облоги Парижа піднявся в повітря. Існує, звичайно, багато інших фотографій чоловіка, якого довгий час прозивали «пришелепкуватим листоношею» з Клері, бо більшість відвідувачів його майстерні на фермі «Ламотт» переймали задля сміху це кліше. Дядько залюбки мирився з ним. Він не боявся сміховинності й не нарікав ані на «пришелепкуватого листоношу», ані на «милого оригінала», а якби знав, що місцевий люд називає його «старим

безумцем Флері», то, здається, вбачав би в цьому свідчення радше шани, ніж зневаги. У тридцяті роки, коли слава мого дядька почала зростати, Марселену Дюпра, власникові «Кло-Жолі», спало на думку надрукувати поштові листівки з зображенням мого наставника в мундирі серед летючих зміїв зі словами: *«Клері. Знаменитий сільський листоноша Амбруаз Флері і його летючі змії»*. Усі ті листівки, на жаль, були чорно-білі, тож на них не видно веселості барв і форм, усміхненої добродушності й того, що я назвав би підморгуваннями, які старий нормандець пускав у небеса.

Мого батька вбили на Першій світовій війні, а невдовзі по тому померла й мати. Війна забрала життя ще й другого з трьох братів Флері: Робера, а сам дядько Амбруаз повернувся з неї лише після того, як куля пробила йому груди. Для ясності розповіді я маю додати, що мій прадід Антуан загинув на барикадах Комуни, і, гадаю, цей короткий огляд нашої минувшини, а надто два прізвища Флері, вибиті на пам'ятнику полеглим у Клері, відіграли вирішальну роль у житті мого наставника. Він дуже змінився супроти того, яким був до Першої світової війни, коли, як розповідали в краї, полюбляв махати кулаками. Люди дивувалися, що солдат, який отримав військову медаль, ніколи не проминав нагоди засвідчити свої пацифістські переконання, захищав тих, хто відмовлявся від військової служби з релігійно-етичних міркувань, і засуджував усі форми насильства, і то з таким вогнем в очах, який був, напевне, зрештою, лише відблиском вогню, що горів на могилі невідомого солдата. Але в дядьковій постаті не було нічого від добряги. Він мав виразні, суворі та вольові риси обличчя, сиве коротко стрижене волосся і пишні та довгі вуса, які називають галльськими, бо французи, дякувати Богу, ще вміють чіплятися за свої історичні спогади, навіть якщо це спогади лише про їхнє волосся. Очі були сумні, а це завжди становить добру основу для веселощів. Загалом вважали, що дядько повернувся з війни «контуженим», тож саме так і пояснювали його пацифізм, а також властиву йому пристрасть проводити все своє дозвілля з летючими зміями: зі своїми

гнамами, як він називав їх. Дядько знайшов це слова в одному творі про екваторіальну Африку, де воно означало, здається, все, що мало подих життя: людей, комашню, левів, ідеї та слонів. Він, безперечно, обрав роботу сільського листоноші тому, що його військова медаль, а також дві подяки в наказі про нагородження хрестом «За бойові заслуги» давали йому право на спокійну працю; або, можливо, дядько добачав у ній діяльність, яка добре пасує пацифістові. Він часто казав мені:

— Людо, хлопчику мій, якщо трохи пощастить і якщо добре працюватимеш, можливо, ти теж зможеш коли-небудь отримати посаду в Управлінні пошти, телеграфу й телефону.

Мені знадобилися роки, щоб зорієнтуватися, що було для дядька глибокою поважністю та вірністю, а що становило насмішкувату жилку, яка, здається, походила з тих спільних джерел, де шукають себе французи, якщо раптом утратили себе.

Мій дядько казав, що «летючих зміїв, як і всіх людей, треба вчити літати», тож, починаючи з семирічного віку, я після школи ходив із дядьком, як він казав, на тренування: то на луці перед нашою фермою «Ламотт», то трохи далі, на березі річечки Ріголь, із *гнамою*, який ще пахнув свіжим клеєм.

— Треба цупко тримати їх, — пояснював дядько, — бо вони тягнуть, а інколи вириваються, піднімаються надто високо, вирушають у гонитву за блакиттю, і ти вже не побачиш їх знову, хіба що люди принесуть сюди їхні уламки.

— А якщо я тримаю їх дуже цупко, я не полечу разом із ними?

Дядько всміхався, і його пишні вуса ставали ще лагідніші.

— Таке може статися, — казав він. — Пильнуй, щоб тебе не понесло.

Дядько давав своїм летючим зміям ласкаві імена: «Крокемуш», «Пустун», «Кульга», «Черевань», «Бурмило», «Трепетун», «Милий», і я ніколи не знав, чому таке ім'я, а не якесь інше, чому «Хитун» — весела жаба з лапами, які вітали вас на вітрі, — називався саме так, а не «Хлюпотун», що був усміхненою рибою, яка тремтіла в повітрі

срібними лусочками й рожевими плавцями; і чому він частіше запускав над лукою перед фермою «Базікала», а не «Міміля», марсіанина, що, як на мене, був дуже милим зі своїми круглими очима і крилами у формі вух, які тріпотіли, коли він підіймався, і я з успіхом намагався імітувати його рухи, перемагаючи всіх своїх однокласників у наших змаганнях. А коли дядько запускав *гнаму*, форми якого я не розумів, він пояснював:

— Треба намагатися змайструвати змія, що відрізнявся б від усього, що ти вже бачив і знаєш. Щось справді нове. Але саме тепер їх треба тримати за кінець шворки ще цупкіше, бо, коли відпустити, вони поженуться за блакиттю і завжди ризикують, упавши, зазнати великої шкоди.

Інколи мені здавалося, ніби якраз летючий змій тримав Амбруаза Флері за кінець шворки.

Моїм улюбленим летючим змієм довгий час був сміливий «Черевань», чиє черево якимсь дивом надималося, коли він набирив висоти, а як віяв вітерець, він виконував піруети, кумедно б'ючи лапами по своєму барилу залежно від того, натягував дядько шворку чи відпускав її.

Я дозволив «Череваню» спати зі мною, бо на землі летючий змій має потребу у великій приязні: на рівні ґрунту він утрачає форму та життя й дуже легко засмучується. Йому потрібні висота, вільне повітря і багато неба, щоб пишатися всією своєю красою.

Мій наставник ціліснітькі дні ходив по шляхах між селами, розносячи місцевому люду листи, які брав уранці на пошті. Але, коли я повертався зі школи, протрюхикавши п'ять кілометрів, майже щоразу бачив дядька в мундирі листоноші на луці коло ферми, бо повітряні течії в нас завжди були найсприятливіші наприкінці пополудня; він дивився вгору на одного зі своїх «дружків», що тріпотів над землею.

А втім, коли ми одного разу втратили нашого чудового «Чотириморника» з дванадцятьма вітрилами, які одразу напнув вітер, видерши з моєї руки шворку разом із дощечкою, дядько, стежачи

очима за своїм витвором, що губився в блакиті, сказав мені, як я вже запхивькав:

— Не плач. Він зроблений для цього. Там угорі він задоволений.

Наступного дня один селянин, що жив неподалік, привіз нам на возі з сіном купу планочок і паперу — це було все, що лишилося від «Чотириморника».

Я мав десять років, коли «*Gazette*», що виходила в Онфлері, присвятила написану іронічним стилем статтю «нашому співгромадянинові Амбруазу Флері, сільському листоноші в Клері, симпатичному оригіналові, чиї летючі змії коли-небудь таки уславлять це містечко, як і мережива, що становлять славу Валансьєна, порцеляна, якою славиться Лімож, та дурниці, поширені в Камбре». Дядько вирізав статтю, узяв її в рамочку під скло й почепив на цвях на стіні майстерні.

— Як бачиш, я не позбавлений марнославства, — кинув він мені й лукаво підморгнув.

Статтю з «*Gazette*» і фотографію, яка супроводила її, передрукувала одна паризька газета, і невдовзі наша клуня, яку відтепер називали майстернею, почала приймати не тільки відвідувачів, а й замовлення. Власник «Кло-Жолі», що був давнім приятелем дядька, рекомендував цю «місцеву дивовижу» своїм клієнтам. Якось перед нашою фермою зупинився автомобіль і з нього вийшов дуже елегантний добродій. Надто мене вразили його вуса, що підіймалися аж до вух і поєднувалися з бакенбардами, поділяючи навпіл обличчя. Згодом я дізнався, що то був видатний англійський колекціонер лорд Гоув; його супроводили слуга і валіза. Коли валізу відкрили, я побачив у ній ретельно складені на навмисне виготовленому оксамитовому ложі чудові летючі змії різних країн: Бірми, Японії, Китаю і Сіау. Дядька запросили захоплюватися ними, що він і робив з усією щирістю, бо був геть позбавлений шовіністичної жилки. Його єдина маленька манія в цьому аспекті полягала в твердженні, мовляв, летючого змія вперше визнано у Франції 1789 року. Похваливши зміїв, які демонстрував

англійський колекціонер, дядько теж показав йому кілька своїх витворів, зокрема «Віктора Гюґо», якого несуть хмари. За джерело натхнення для цього змія правило відоме фото Надара, а письменник, підіймаючись угору, скидався трохи і на Бога-Отця. Після однієї чи двох годин огляду і взаємних похвал, обидва чоловіки вийшли на луку і, з чемності обравши кожен летючого змія свого колеги, розважали нормандське небо, аж поки позбігалися всі навколишні хлопчаки, щоб узяти участь у святі.

Слава Амбруаза Флері зростала ненастанно, проте не паморочила йому голови, навіть тоді, коли його «Гранд-дама» у фрігійському ковпаку — дядько мав щиру республіканську душу — отримала першу премію на зборах у Ножані, і коли лорд Гоув запросив його в Лондон, де дядько продемонстрував кілька своїх витворів під час зборів у Гайд-парку. Після приходу Гітлера до влади і німецької окупації Рейнської області політичний клімат у Європі ставав дедалі похмуріший, тож у даному разі йшлося про одне з численних свідчень франко-британського союзу, демонстрованих тієї доби. Я зберіг фото з журналу «*Illustrated London News*», де видно Амбруаза Флері з його «Свободою», що осяває світ, між лордом Гоувом і принцом Уельським. Після цього майже офіційного освячення Амбруаза Флері обрали спершу членом, а згодом і почесним президентом Товариства летючих зміїв Франції. Цікаві люди дедалі частіше відвідували його майстерню. Вродливі дами й гарні месьє, які приїздили на машинах із Парижа, щоб пообідати в «Кло-Жолі», заходили потім до нас і просили «метра» продемонструвати кілька його витворів. Вродливі дами сідали на траву, гарні месьє з сигарами в зубах силкувалися зберігати поважність і насолоджувалися виглядом «пришелепкуватого листоноші», його «Монтенем» або «Миром у світі» на кінці шворки, вдивлялися в блакить пронизливим поглядом видатних мореплавців. Я зрештою зрозумів, що в усмішках вродливих дам, у зверхньому вигляді гарних месьє було щось образливе, і часом мені траплялося почути ненароком або прикру, або позначену жалощами заувагу: «Здається, йому клепки

бракує. На війні його контузило набоем». «Він називає себе пацифістом і людиною, яка заперечує військову службу з етичних міркувань, але, гадаю, передусім це хитрун, що добре тямить зробити собі рекламу». «Померти від сміху!» «Марселен Дюпра таки мав слухність, сюди варто зазирнути!» «А вам не здається, що в нього, з оцим сивим коротким волоссям і вусами, голова маршала Ліоте?» «У його погляді є щось безумне». «Звичайно, любя, це священний вогонь!» Потім вони купували одного летючого змія, як-от платять за місце на виставі, й недбало кидали його в багажник машини. Це було тим прикріше, що дядько, коли віддавався отак своїй пристрасті, байдужів до того, що відбувається навколо, й не помічав, як дехто з наших відвідувачів розважався його коштом. Одного разу, повернувшись додому й розгніваний заувагами, почутими ненароком, поки мій наставник спонукав рухатись у небі свого завжди найулюбленішого летючого змія, — «Жана-Жака Руссо» з крилами у формі розгорнутої книжки, сторінки якої шарпав вітер, — я не міг стримати свого обурення. Я йшов сягнистою ходою позаду дядька, насупивши брови, запхнувши кулаки в кишені, і так гучно тупотів ногами, що шкарпетки сповзли мені на п'яти.

— Дядьку, ці парижани глузували з вас. Вони прозивали вас старим дурнем.

Амбруаз Флері зупинився. Аж ніяк не роздратувавшись, він видавався радше задоволеним.

— Справді? Вони казали так?

Тоді з висоти своїх метра і сорока сантиметрів я кинув дядькові фразу, почуту з вуст Марселена Дюпра з приводу одного подружжя клієнтів «Кло-Жолі», які ощадили, щоб зменшити рахунок:

— Це нікчемні люди.

— Нікчемних людей не буває, — заперечив дядько. Нахилився, обережно поклав «Жана-Жака Руссо» на траву й сів. Я вмовився поряд.

— Отже, вони вважали мене за безумця. Гаразд, уяви собі, ці гарні месьє і вродливі дами мають слухність. Адже цілком очевидно, що чоловік, який усе своє життя присвятив летючим зміям, не позбавлений дрібки безумства. Тут лише постає питання інтерпретації. Є ті, хто називає це дрібкою безумства, натомість інші говорять про священний вогонь. Інколи важко відрізнити перше від другого. Але, якщо ти щиро любиш когось або щось, віддай йому все, що маєш, ба навіть усе, чим ти є, і не переймайся рештою...

На пишних дядькових вусах промайнула ледь помітна весела усмішка:

— Людо, ось те, що ти маєш знати, якщо хочеш стати добрим службовцем Управління пошти, телеграфу й телефону.

II

Наша ферма належала родині, відколи один Флері збудував її невдовзі по тому, що ще за часів моїх дідусів і бабусь називали «подіями» в країні. Коли одного разу мені закортіло дізнатися, що то були за «події», дядько пояснив, що йшлося про революцію 1789 року. Отак я дізнався, що в нашого роду довга пам'ять.

— Що ж, не знаю, чи це наслідок обов'язкової державної освіти, але Флері завжди мали дивовижну історичну пам'ять. Думаю, ніхто з нашого роду ніколи нічого не забував із вивченого. Мій дід інколи примушував нас переповідати Декларацію прав людини. Я так звик до цього, що інколи й тепер її згадую.

Тієї пори, — мені виповнилося десять років, — я вже знав: моя особиста пам'ять, хоча ще не набула характеру «історичної», стала для месьє Ерб'є, мого шкільного вчителя, а свого часу співака-баса в хоровому гуртку Клері, джерелом подиву і навіть, якщо казати правду, неспокою. Легкість, із якою я запам'ятовував геть усе, що вчив, тож міг переказати напам'ять через один чи два уроки багато сторінок шкільного підручника, а також моя незвичайна здатність до розрахунків у голові, видавалися йому радше свідченням якоїсь вади мозку, ніж бодай навіть винятковими здібностями доброго учня. Він був тим паче схильний недовіряти моїм, як він казав, «задаткам», ніколи не називаючи їх обдарованнями, — та ще й вимовляв те слово з досить лиховісним акцентом, тож я почувався майже винним, — що геть усі вважали, ніби моєму дядькові справді притаманна «дрібка безумства», тому і я видавався ураженим якоюсь спадковою вадою, яка могла виявитись фатальною. Слова, які я найчастіше чув із вуст месьє Ерб'є, були такі: «Передусім треба знати міру», і він пильно придивлявся до мене, виголошуючи цю справжню засторогу. Коли мої задатки виявилися з такою очевидністю, що на мене поскаржився один товариш, бо я виграв парі й чималеньку суму грошей, переказавши

напам'ять десять сторінок розкладу залізничного руху з довідника Ше, я дізнався, що мес'є Ерб'є вжив щодо мене вираз «маленький монстр». Я ще більше обтяжив свою ситуацію, видобуваючи в голові квадратні корені й миттю перемножуючи досить довгі числа. Мес'є Ерб'є прийшов на нашу ферму й довго розмовляв із моїм наставником, порадивши поїхати в Париж, щоб мене оглянув якийсь фахівець. Приклавши вухо до дверей, я не пропустив жодного слова цієї розмови.

— Амбруазе, йдеться про здібності, що не є нормальними. Уже відомо про дітей, напрочуд обдарованих умінням рахувати в голові, проте згодом вони ставали недоумками. Їх виставляли на сценах мюзик-холів, оце й усе. Якась частина їхнього мозку розвивається блискавично, але в усьому іншому вони стають справжніми кретинами. У своєму теперішньому стані Людовік майже міг би пройти конкурс до Політехнічного інституту.

— Це й справді цікаво, — промовив дядько. — Адже ми, Флері, обдаровані радше історичною пам'яттю. Одного з наших навіть розстріляли під час Комуни.

— Не бачу зв'язку.

— То був ще один, який пам'ятав.

— Пам'ятав що?

Дядько трохи помовчав.

— Мабуть, усе, — сказав він нарешті.

— Ви ж не хочете сказати, що вашого предка розстріляли за надмір пам'яті?

— Саме це я й кажу. Він мав знати напам'ять усе, чого протягом сторіч натерпівся французький народ.

— Амбруазе, вас знають в околиці, вибачте, що кажу вам таке, як... зрештою, фантазера, але я прийшов розмовляти до вас не про летючих зміїв.

— Гаразд, що ж, я теж недоумок.

— Я прийшов лише попередити вас, що малий Людовік має здібності пам'яті, які не відповідають ані його вікові, ані, зрештою, жодному вікові. Він переповів напам'ять залізничний довідник Ше, десять сторінок. Він перемножив подумки число з чотирнадцятьох цифр на друге, не менш довге.

— Що ж, у нього це виявляється в цифрах. Він, здається, не наділений історичною пам'яттю. Можливо, це врятує його від розстрілу наступного разу.

— Якого наступного разу?

— Звідки мені знати? Наступний раз є завжди.

— Ви повинні повести його на огляд до лікаря.

— Слухайте, Ерб'є, ви починаєте набридати мені. Якби мій небіж був справді ненормальний, то був би кретином. До побачення й дякую за візит. Я розумію, що наміри у вас добрі. А він і у вивченні історії не менш обдарований, ніж у розрахунках?

— Амбруазе, повторюю ще раз: тут не можна говорити про обдаровання. Навіть про розум. Розум припускає *міркування*. Я наполягаю на цьому: *міркування*. Тож у цьому аспекті він міркує не краще і не гірше, ніж інші хлопчачи його віку. Щодо історії Франції, він здатний переказати її від А до Я.

Настала ще довша тиша, а потім я раптом почув, як кричить дядько:

— Аж до Я? Якого Я? Невже вже можна побачити якесь Я?

Месьє Ерб'є не знав, що казати. Після поразки 1940 року, коли Я виразно постало на обрії, я не раз згадував ту розмову.

Єдиним моїм учителем, якого, здається, анітрохи не тривожили мої «задатки», був учитель французької мови месьє Пенде. Він, здається, розсердився лише раз, коли, декламуючи «Конквістадорів» Ередіа, я, прагнучи перевершити себе, став читати вірш навпаки, почавши з останнього рядка. Месьє Пенде урвав мене й пригрозив пальцем:

— Людовіку, хлопчику, я не знаю, чи ти готуєшся так до того, що, здається, загрожує нам усім, тобто до життя навиворіт у світі навиворіт, але я прошу тебе пощадити принаймні поезію.

Трохи згодом той самий месьє Пенде дав нам тему для твору, спогад про яку відіграв певну роль у моєму житті: «Вивчіть і порівняйте ці два вирази: *уміти зберігати розум* і *зберігати сенс свого життя*. Скажіть, чи ви бачите суперечність між цими двома уявленнями».

Слід визнати, що месьє Ерб'є не дуже й помилявся, коли розповів дядькові про свій неспокій із мого приводу, боячись, що легкості, з якою я запам'ятовував усе, не товаришить прогрес у зрілості розуму, розвиток урівноваженості та здорового глузду. Мабуть, воно трохи так в усіх, хто страждає від надміру пам'яті, і підтвердження цієї думки ми побачили через кілька років, коли дуже багато французів загинули під час депортації та розстрілів.

III

Наша ферма містилася на далекому затиллі хутора Кло, на узліссі лісу Вуаньї, де росли впереміш папороті й дрік, буки та дуби і водилися олені й кабани. Ще далі починалися болота, де панував мир качок, видр, бабок і лебедів.

Ферма «Ламотт» була досить ізольована. Нашими найближчими сусідами, за добрі півгодини пішки від нас, були Кайє: малий Жанно Кайє був на два роки молодший від мене, тож я був «старшим» для нього; його батько-мати мали в місті молочарню, а дід Ґастон, що втратив ногу після нещасного випадку на тартаку, плекав бджоли. Трохи далі жили Маньяри: мовчазні й байдужі до всього, що не було коровою, маслом і полем, батько, син і дві доньки, які лишилися старими паннами, ніколи ні з ким не розмовляли.

— Тільки щоб сказати ціну або запитати про неї, — бурчав Ґастон Кайє.

А ще далі, між нашою фермою і Клері, стояли тільки ферми Моньє і Сімонів, їхні діти навчалися в школі в одному класі зі мною.

Я знав навколишні ліси аж до їхніх найпотаємніших закутків. На краю однієї балки в місці, яке називали Старим Джерелом, дядько допоміг мені збудувати *вігвам* червоношкірих — накриту клейонкою хижу з гілля. Там я ховався з книжками Джеймса Олівера Кервуда і Фенімора Купера, щоб мріяти про апачів та сіу, або захищатися до останнього патрона, коли мене обступали облогою ворожі війська, що завжди мали, як вимагає традиція, «чисельну перевагу». В середині червня, задрімавши після доброго обіду, я розплющив очі й побачив перед собою біляву дівчинку у крилатому солом'яному капелюшку, що суворо розглядала мене. Під гіллям був і затінок, і сонечко, тож мені ще й досі, коли вже минуло стільки років, здається, ніби навколо Лілі ніколи не припинялася гра світла й тіні і ніби тієї миті, опанований хвилюванням, ані причини, ані природи якого я тоді не

розумів, я був певною мірою попереджений. Інстинктивно, під впливом не знаю якої внутрішньої сили чи слабкості, я вдався до жесту, остаточний і незворотній характер якого я тоді ніяк не міг передбачити: простяг жменю суничок тій білявій і суворій прояві. Але я не відбувся таким дешевим коштом. Дівчинка сіла поряд зі мною і, не звернувши найменшої уваги на мій дар, узяла собі весь кошочок. Отак ролі були розподілені назавжди. Коли на дні кошочка лишилися тільки поодинокі сунички, віддала його мені й повідомила не без докору:

— А з цукром смачніше.

Лишилося зробити тільки одне, і я не вагався. Підскочив і, притискаючи кулаки до тіла, метнувся через ліс і поля аж до нашої ферми, залетів на кухню, мов гарматне ядро, взяв на полиці коробочку цукрової пудри і з не меншою швидкістю подолав зворотний шлях. Дівчинка була там, сиділа в траві, поклавши збоку капелюшок, і спостерігала сонечко на тильному боці долоні. Я подав їй цукор.

— Я вже не хочу. Але ти люб'язний.

— Ми лишимо цукор тут і прийдемо завтра, — мовив я з натхненням відчаю.

— Можливо. Як тебе звуть?

— Людо. А тебе?

Сонечко полетіло.

— Ми ще не досить знайомі. Коли-небудь я, можливо, скажу тобі своє ім'я. Знаєш, я досить загадкова. Ти, безперечно, вже ніколи не побачиш мене. Що роблять твої батько-мати?

— У мене їх нема. Я живу в дядька.

— А він що робить?

Я туманно відчував, що «сільський листоноша» — не те, що годиться казати.

— Він метр летючих зміїв.

Ці слова, здається, справили на дівчинку сприятливе враження.

— А що це означає?

— Це наче видатний капітан, але в небі.

Дівчинка ще хвилинку подумала, потім підвелася.

— Можливо, я прийду завтра, — проказала вона. — Не знаю. Я дуже непередбачувана. Скільки тобі років?

— Скоро буде десять.

— Ох, ти набагато менший від мене, мені одинадцять із половиною. Але я дуже люблю лісові сунички. Чекай мене завтра о цій самій годині. Я прийду, якщо мені не трапиться щось цікавіше.

Дівчинка пішла, востаннє кинувши мені суворий погляд.

Наступного дня я мусив, звичайно, зібрати зо три кілограми суниць. Що кілька хвилин я прибігав подивитися, чи дівчинка прийшла. Того дня вона не з'явилася. Ані на другий день, ані на третій...

Я чекав її щодня увесь червень, липень, серпень і вересень. Спершу покладався на сунички, потім на чорниці, згодом на ожину, а зрештою на гриби. Таких мук чекання я зазнав лише потім, у 1940—1944 роках, під час окупації, коли чекав повернення Франції. Навіть тоді, коли мене покинули гриби, — вони теж! — я й далі ходив у ліс на місце нашої зустрічі. Минув рік, потім другий, третій, і я з'ясував, що мес'є Ерб'є не дуже й помилявся, коли застеріг дядька, що в моїй пам'яті є щось тривожне. Певне, всім Флері властива спадкова хвороба: вони не мають заспокійливої здатності забувати. Я навчався, допомагав своєму наставникові в майстерні, але рідко траплялися дні, коли білява дівчинка в білій сукні, з крилатим солом'яним капелюшком у руці, не складала мені товариства. Ішлося, звичайно, про «надмір пам'яті», як дуже слушно сказав мес'є Ерб'є, а він сам, мабуть, анітрохи не страждав від нього, бо ретельно тримався осторонь від геть усього, що за нацистів так палко і так небезпечно вимагало пам'яті. Навіть через три, чотири роки після нашої зустрічі мені й далі траплялося, тількино з'являться перші сунички, назбирати кошичок і, лігши під буками, закласти руки за потилицю й заплющити очі, щоб заохотити дівчинку заскочити мене зненацька. Я не забував і про коробочку цукру. Звичайно, в цьому всьому, зрештою, було щось сміховинне. Я почав

розуміти те, що мій дядько називав «гонитвою за блакиттю», і навчився глузувати з себе й зі свого надміру пам'яті.

IV

Я склав випускні іспити в чотирнадцять років, ставши винятком із допомогою свідоцтва про народження, «виправленого» рукою секретаря мерії месьє Жульяка, що написав мені п'ятнадцять. Я ще не знав, що робитиму в своєму житті. Поки я думав, мої рахівничі обдаровання спонукали Марселена Дюпра довірити мені бухгалтерію «Кло-Жолі», і я ходив туди двічі на тиждень. Я читав усе, що потрапляло мені до рук: від середньовічних фабльо аж до таких творів, як «Вогонь» Барбюса і «На Західному фронті без змін» Еріха-Марії Ремарка, що їх подарував мені дядько, дарма що рідко давав мені поради, що читати, довіряючи «обов'язковій державній освіті», а надто, на мою думку, тому, що ніколи не припиняло породжувати дискусії — і до, і тоді, і після, — проте Абмруз Флері, здається, вважав його за безперечний факт, а саме: успадкуванню набутих рис, надто, як додавав він, «у нас, особливих».

Дядько вже багато років, як покинув свою роботу, але Марселен Дюпра наполегливо радив йому одягати під час прийняття відвідувачів старий мундир сільського листоноші. Власникові «Кло-Жолі» було притаманне те, що нині назвали б гострим чуттям «зв'язків із громадськістю».

— Розумієш, Амбруазе, в тебе тепер є легенда, і ти маєш зберігати її недоторканною. Я знаю, тобі начхати на неї, але ти зобов'язаний робити це перед нашим краєм. Клієнти часто запитують мене: «А той відомий листоноша Флері ще й досі тут зі своїми летючими зміями? Можна провідати його?» Зрештою, ти ж їх продаєш, оті свої штуки, і живеш із цього. Тож тобі треба зберігати свій фірмовий образ. Коли-небудь казатимуть «листоноша Флері», як-от кажуть «митник Руссо». Я, коли розмовляю з клієнтами, не скидаю свої кухонні блузу і шапочку, бо саме таким мене хочуть бачити.

Але, дарма що Марселен був давнім приятелем, маленькі хитрощі, які він пропонував, анітрохи не подобалися дядькові. Кілька разів вони добряче посварилися. Власник «Кло-Жолі» вважав себе певною мірою за національну славу і визнавав, що рівня йому — лише Пуан у В'єні, Пік у Валансі і Дюмен у Сольє. Дюпра мав гарну поставу, лисуватий череп, ясні сіро-блакитні очі, вусики, які надавали йому вигляду владної людини. Було в його манерах щось військове, це походило, напевне, з років, проведених в окопах Першої світової війни. У 1930-х роках Франція ще не думала відступати у свою кулінарну велич, тож Марселен Дюпра нарікав, що не має належного визнання.

— Єдиний, хто мене розуміє, — Едуард Ерріо. Яюсь, прощаючись, він сказав: «Приїжджаючи сюди, я щоразу відчуваю впевненість. Не знаю, що готує нам майбутнє, але я не маю сумніву, що «Кло-Жолі» переживе все. От тільки, Марселене, до ордена Почесного легіону доведеться трохи почекати. Франція досі має щедроту культурних багатств, тому через це деякі наші скромніші цінності занедбані». Ось що сказав мені він, Ерріо, прем'єр-міністр. Ну ж бо, Амбруазе, потіш мене. В усьому цьому закутку тільки ти і я відомі люди. Запевняю тебе, якщо ти вряди-годи одягатимеш задля клієнтів мундир листоноші, це матиме зовсім інший вигляд, ніж твій селюцький вельвет.

Дядько закінчував сміхом. Я завжди був щасливий, коли бачив, як на його обличчі з'являються добрі дрібненькі зморшки, які живуть радістю.

— Ну, Марселен — герой! Це ж дуже великий тягар — нести велич на своїх плечах. А втім, чого там! Почасти він таки має слухність, тож збільшення популярності мирного мистецтва летючих зміїв цілком варте невеличкої жертви самолюбства.

Проте я думаю, що мій дядько не без утіхи одягав при нагоді старий мундир сільського листоноші, щоб податись на луки серед гурту дітей, з-поміж яких двоє чи троє часто приходили після школи на нашу ферму для сеансів «тренування».

Отже, як я казав, Амбруаза Флері обрали почесним президентом Товариства летючих зміїв Франції, але під час укладання Мюнхенських угод він бозна-чому подав заяву про відставку. Я ніколи не розумів, як переконаний пацифіст міг відчути таке обурення, таку пригніченість, коли в Мюнхені врятували мир, дарма що дехто називав його ганебним. Безперечно, клята історична пам'ять Флері завжди утинала йому різні штуки.

А моя пам'ять і поготів не відпускала мене. Щоліта я повертався до лісу спогадів. Розпитавши місцевих людей, я вже знав, що не став жертвою «привиду», як інколи мені спадало на думку. Елізабет Броницька таки існувала, її батько-мати були власниками маєтку Жар, що містився край шляху з Кло до Клері. Я щодня, йдучи до школи, ходив уздовж його мурів. Броницькі вже кілька років не приїздили до Нормандії, дядько розповів, що пошту їм пересилали в Польщу, де їхній маєток стоїть на березі Балтійського моря неподалік від вільного міста Гданська, тоді більш відомого під назвою Данціг. Ніхто не знав, чи вони ще приїдуть коли-небудь.

— Людо, це не перший і не останній летючий змій, якого ти втрачаєш у житті, — казав мені дядько, коли бачив, як я повертаюся з лісу з кошачком суніць, що, на лихо, був повний.

Я вже нічого не сподівався, і, навіть якщо ця гра стала вже трохи дитинною для чотирнадцятирічного хлопця, мав перед очима приклад зрілого чоловіка, який зміг зберегти в собі ту частину наївності, що стає мудрістю тільки тоді, коли їй судилося прикро постаріти.

Минуло вже майже чотири роки, як я не бачив дівчинки, яку називав «моєю малою полячкою», але пам'ять анітрохи не підводила мене. Риси її обличчя були такі витончені, що виникало бажання взяти його в долоні, а в кожному русі проступала така гармонійна жвавість, яка дала мені змогу отримати дуже добру оцінку на випускному іспиті з філософії. Я обрав естетику усно, і екзаменатор, утомлений, безперечно, цілим днем праці, сказав мені:

— Я вам поставлю лише одне запитання і прошу відповісти мені одним словом. Що характеризує грацію?

Я подумав про малу полячку, про її шию, руки, помаху кіс і відповів не вагаючись:

— Рух.

Я отримав дев'ятнадцять балів. Я склав іспит завдяки коханню.

Крім Жанно Кайє, що інколи приходив, сідав у кутку й сумовито дививсь на мене, — якось він сказав мені з заздрістю: «Ти принаймні маєш когось», — я ні з ким не товаришував. Я став майже не менш байдужим до всього навколишнього, ніж Маньяри. Інколи я здибав їх по дорозі, вони трусилися в бідці: батько, син і двоє доньок їхали зі своїми ящиками на базар. Я щоразу вітався з ними, а вони не відповідали.

На початку липня 1936 року я сидів у траві поряд зі своїм кошачком суниць. Читав вірші Жозе-Марії де Ередіа, що видавався мені, і видається й нині, досить несправедливо забутим. Переді мною був ясний тунель між буками, де світло котилося по землі, немов ласолюбний кіт. Із болітця неподалік інколи злякано спурхували кілька синичок.

Я підняв очі. Вона була тут, переді мною, дівчина, до якої чотири минулі роки ставилися з побожністю, яка була немов ушануванням моєї пам'яті. Я заціпенів, коли серце підскочило мені в грудях, здавивши горло. Потім хвилювання пригасло, і я спокійно поклав книжку. Вона трошки запізнилася, оце й усе.

— Здається, ти вже чотири роки чекаєш на мене! — засміялася вона. — І навіть цукор не забув!

— Я ніколи нічого не забуваю.

— А я забуваю все дуже легко. Вже навіть не пригадую твого імені.

Я дав їй змогу грати роль. Адже вона знала, що я всюди шукав її, тож мала знати і хто я.

— Стривай, дай подумаю... Ах, так, це Людовік. Людо. Ти син славетного листоноші Амбруаза Флері.

— Небіж.

Я подав дівчині кошачок суниць. Вона скуштувала одну, сіла поряд зі мною і взяла мою книжку.

— Господи, Жозе-Марія де Ередіа! Але ж він застарів! Ти маєш читати Рембо і Аполлінера.

Лишилося зробити тільки одне. Я продекламував:

*Анжуйська радість, називав її, моя ти мила, —
Любовна туга враз бентежне серце охопила,
Божисту її душу вмить палка виспівує струна.*

*І голос шле вітрам, які несуть його у далі,
І пестять, вже невірною, либонь, і без печалі,
Ту пісню, що її він склав для віяча зерна.*

Дівчина видалась обещеною і задоволеною собою.

— Наші садівники розповіли мені, що ти ходив і запитував, чи я повернуся. Нестямне кохання, аякже!

Я збагнув: якщо не захищатимусь, я пропащий.

— Знаєш, інколи найкращий спосіб забути кого-небудь — побачити його знову.

— Ого! Не сердься. Я жартую. Тож це правда, що кажуть, мовляв, вони всі такі?

— Які такі?

— Що вони не забувають.

— Мій дядько Амбруаз вважає, що Флері мають таку добру пам'ять, що дехто загинув через неї.

— Як можна загинути через пам'ять? Це дурниця.

— Дядько теж такої думки, саме тому і став сільським листоношею і відчуває жах перед війною. Він цікавиться тепер тільки летючими зміями. Вони дуже гарні, коли дивитись на них у небі, але принаймні до них можна прив'язати ззаду шворку, а коли вони все-таки вириваються й падають, то це завжди тільки папір і уламки планочок.

— Я б дуже хотіла, щоб ти пояснив, як можна загинути через пам'ять.

— Це досить складно.

— Я не зовсім тупа. Може, зрозумію.

— Я лише хочу сказати, що це досить складно пояснити. Здається, всі Флері були жертвами обов'язкової державної освіти.

— Чого?

— Обов'язкової державної освіти. Їх навчили дуже багатьох гарних речей, які вони напрочуд добре запам'ятали, в які цілковито вірили і які передавалися від батька до сина завдяки успадкуванню набутих рис, тож...

Я відчував, що не на висоті, й хотів додати, що в цьому всьому є дрібка безумства, яку ще називають священним вогнем, але під синім суворим поглядом, що прикипів до мене, лише грузнув ще більше і обмежився впертим повторюванням:

— Їх навчили багатьох гарних речей, у які вони вірили, і навіть гинули за них. Саме тому мій дядько став пацифістом і обстоює відмову від військової служби з етичних міркувань.

Дівчина похитала головою:

— Пхе!.. З твоєї розповіді я не розумію жодного слова. Те, що тобі розкажує твій дядько, не тримається купи.

Тоді мені сяйнула думка, що, як на мене, свідчила про мою кмітливість:

— Приходь до нас у «Ламотт», і він сам тобі пояснить.

— Я не маю наміру марнувати свій час, щоб слухати вигадки. Я читаю Рільке й Томаса Манна, а не Жозе-Марію де Ередіа. А втім, ти живеш із ним, і йому, здається, не вдалося пояснити тобі, що він має на увазі.

— Треба бути французом, щоб зрозуміти.

Дівчина розсердилася:

— Отакої! Бо французи мають кращу пам'ять, ніж поляки?

Тут я мало не розгубився остаточно. Це була аж ніяк не та розмова, якої я сподівався після чотирьох років трагічної розлуки. З другого боку, аж ніяк не можна було видаватися жалюгідним, дарма що я не читав ані Рільке, ані Томаса Манна.

— Ідеться про історичну пам'ять, — мовив я. — Є багато речей, що їх французи пам'ятають і не здатні забути, і це триває все життя, окрім тих, у кого провали пам'яті. Я вже пояснював тобі, що це результат обов'язкової державної освіти. Я не збагну, чого ти тут не розумієш.

Дівчина підвелася й кинула мені сповнений жалю погляд:

— Невже ти гадаєш, що тільки ви, французи, маєте цю «історичну пам'ять»? І що ми, поляки, не маємо її? Я ще ніколи не бачила такого дурня. Лише за останні п'ять сторіч Броницькі мали сто шістдесят убитих, із них більшість за героїчних обставин, і ми маємо документи, які це доводять. Прощавай! Ти вже не побачиш мене. Або радше так, ще побачиш. Мені жаль тебе. Уже чотири роки, як ти ходиш сюди, чекаючи на мене, і замість просто признатися, що нестямно закоханий, — як і всі інші, — ти паплюжиш мою країну. А передусім: що ти знаєш про Польщу? Ну ж бо, кажи, я слухаю.

Дівчина схрестила руки на грудях і чекала.

Це так відрізнялося від усього, чого я сподівався і що уявляв собі, мріючи про неї, що на очі мені накотилися сльози. У цьому всьому завинив той старий безумець, мій дядько, що напхав мені голову всякою всячиною, хоча мав би задовольнятися виготовленням своїх паперових пташечок. Я доклав таких незмірних зусиль, щоб не заскімлити, що дівчина нараз занепокоїлася:

— Що з тобою? Ти позеленів.

— Я кохаю тебе, — пробурмотів я.

— Це ще не причина зеленіти, принаймні ще ні. Треба, щоб ти краще пізнав мене. До побачення. Бувай! Але ніколи не давай нам, полякам, уроків історичної пам'яті. Обіцяєш?

— Присягаюсь, я й у думці не мав... Я думаю багато доброго про Польщу. Ця країна відома...

— Чим?

Я замовк. З жахом усвідомив: єдине, що спало мені на гадку в зв'язку з Польщею, був вислів «п'яний, як поляк».

Дівчина засміялася.

— Ну, гаразд. Чотири роки — це вже непогано. Можна вочевидь досягти більшого, але потрібен час.

На цій очевидності, виголошеній із поважним виглядом, дівчина й покинула мене, білий яскравий силует, що даленів між буками серед плям світла і тіні.

Насилу приплентався додому й ліг очима до стіни. Я мав враження, що занастив своє життя. Я ніяк не міг зрозуміти, чому замість кричати їй про своє кохання, дозволив собі вдатися до тієї безглуздої дискусії про Францію, Польщу, їхні історичні пам'яті, хоча це анітрохи не обходило мене. В усьому завинив дядько з усіма його «Жоресами» з райдужними крилами і хлопчиком «Арколем», від якого лишилася сьогодні, пояснював він, правдиво чи ні, лише назва мосту в Парижі.

Увечері дядько зайшов поглянути на мене.

— Що з тобою?

— Вона повернулася.

Дядько лагідно всміхнувся.

— Б'юсь об заклад, вона вже не та, — сказав він. — Завжди набагато певніше, коли ти виробляєш їх сам, із гарними кольорами, шворками і папером.

V

Другого дня, десь о четвертій годині пополудні, коли я почав собі казати, що все втрачене і мені годилося б зробити зусилля, яке інколи є вкрай надлюдським і полягає в тому, щоб забути, перед будинком зупинився величезний синій відкритий автомобіль. Вишуканий водій у сірому мундирі оголосив нам, що мене запросили перекусити в «палаці». Я заквапився нашмарувати черевики, вдягнув свій єдиний, уже замалий костюм, і сів поряд із водієм, що виявився англійцем. Він повідомив, що Станіслав Броницький, батько «мадемуазель», фінансовий геній, а його дружина була однією з найвидатніших актрис Варшави, яка втішає себе за прощання з театром тим, що всякчас влаштовує сцени.

— Вони мають незмірні маєтності в Польщі і замок, де месьє граф приймає голів держав і знаменитостей усього світу. Ох, це неабихто, можеш повірити мені, *tu boy*. Якщо він цікавиться тобою, ти не скінчиш своє життя на якій-небудь пошті.

Палац Жар, величезна дерев'яна триповерхова споруда, що мала веранди з різьбленими балюстрадами, башточки і обгороджені решітками балкони, не скидався ні на що наше. Це було точна копія будинку, який родина Острозьких, кузенів Броницьких, мала на Босфорі, в Стамбулі. Збудований у глибині парку, — крізь ґрати можна було побачити тільки алеї, — цей будинок займав помітне місце серед поштових листівок, які продавали в тютюновій крамничці, а заодно й кав'ярні «Петі-Ґрі» на вулиці Май у Клері. Будинок збудував 1902 року батько Стніслава Броницького в турецькому стилі, дуже модному тієї пори, на честь свого приятеля письменника П'єра Лоті, що часто гостював там. Роки і вогкість надали дошкам чорнуватої патини, до якої Броницькі забороняли доторкатися, прагнучи зберегти автентичність. Мій дядько добре знав цей будинок і часто розповідав про нього. Ще працюючи листоношею, він майже щодня ходив туди,

бо Броницькі отримували більше пошти, ніж решта жителів Кло і Клері.

— Багатії вже не знають, куди ткнутися головою, — бурчав він. — Збудували в Нормандії турецький палац і, певне, збудували нормандський замок у Туреччині.

Був кінець червня, і парк буяв усією своєю пишнотою. Я знав природу передусім в її первісній простоті і ще ніколи не бачив її отак доглянуту. Квіти мали вигляд таких нагородованих, що здавалося, ніби вийшли з ресторану «Кло-Жолі» Марселена Дюпра.

— Вони там мають п'ятьох садівників, які працюють повний робочий день, — пояснив водій.

Він лишив мене самого перед верандою.

Я скинув берет, змочив волосся слиною й побрався сходами вгору. Тільки-но я подзвонив і мені відчинила двері ошелешена покоївка, я збагнув, що прийшов украй невчасно. Білява дама, одягнена в те, що мені видалося плутаниною блакитних і рожевих ганчірок, ридала, наполовину простершись у фотелі; лікар Гардьє заклопотано, з великою цибулиною годинника в руці мацав їй пульс; чоловік, радше невисокий на зріст, але кремезний, вбраний у халат, що блищав, наче срібний обладунок, походжав уздовж і впоперек по салону, і в цих переходах його крок за кроком супроводив дворецький із тацею з напоями в руках. Стас Броницький мав пишні кучері білявої дитини, тримав руки посередині щік, а про обличчя можна було б сказати, що йому бракує шляхетності, якби її можна було добачити неозброєним оком, не заглядаючи в документи, які засвідчують її. Обличчя було кругле, з важкими червонуватими щоками; цілком можна було уявити собі, як він нахиляється над прилавком різника; тоненькі вуса, що були радше пушком, прикрашали губи надутих маленьких вуст, що завжди надавали йому невдоволеного вигляду, надто вже виразного в мить мого приходу. Він мав великі водяво-блакитні ледь вирячені очі, застиглість і блиск яких трохи скидалися на непорушність і блиск пляшок на таці в руках дворецького і, певне, мали зв'язок із вмістом

тих пляшок. Ліля спокійно сиділа в кутку, чекаючи, поки мініатюрний пудель таки захоче зіпнутись на задні лапки, щоб мати право на грудочку цукру. Якийсь чоловік із хижим виразом обличчя, весь у чорному, сидів за столом, нахилившись над стосом паперів, у яких він, здається, порпався носом, такий-бо він був довгий і немов нишпорив усюди.

Я несміливо чекав, тримаючи берет у руці, поки хто-небудь таки зацікавиться мною. Ліля, спершу неухважно глянувши на мене, нарешті винагородила пуделя, підійшла до мене і взяла за руку. Саме цієї миті вродливу даму стали струшувати ще розпачливіші ридання, що їх решта присутніх слухала з абсолютною байдужістю, і Ліля сказала мені:

— Пусте, знову халепа.

Оскільки мій погляд, мабуть, був сповнений нерозуміння, вона додала, немов пояснюючи:

— Тато знову встряв у халепу. Він не може стриматися. — І додала, ледь стелюючи плечима: — У халву було б набагато краще.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ